

O Tuđmanu, uz dlaku akademskim poduzetnicima i političkim trgovcima

U povodu knjige Jamesa J. Sadkovicha
Tuđman: Prva politička biografija,
Večernji posebni proizvodi, Zagreb, 2010.

Tomislav JONJIĆ

Činjenica da sve do najnovijeg doba hrvatska historiografija oskudijeva monografijama o velikim osobama iz nacionalne povijesti, teško da će biti bez uzročno-posljedične veze s neslobodom našega naroda. Stanje okupacije, bila ona otvorena ili prikrivena, ne pogoduje znanstvenoj obradi pojedinaca koji su obilježili povijesne epohe jer je nemogućnost slobodnog istraživanja i vrjednovanja tih pojedinaca (kao i stranaka ili pokreta koje su oni vodili odnosno personificirali) upravo jedan od sastavnih elemenata, zorna ilustracija i dokaz naše neslobode: mogli su rimski robovi dati Spartaka, ali sve dok su bili robovi, nisu o njemu mogli ostaviti pisane tragove ni na pergamentu, a kamoli u mramoru.

Zato se i u nas na prste mogu nabrojiti studije o ljudima koje — i kad se s njihovim pogledima možda ne slažemo — smatramo velikima. Desetljećima su jedine knjige o Starčeviću, Supilu i Gaju bile one pitke publicističke kompilacije Josipa Horvata (čija se, inače posve *nedužna* i pojednostavljena, dvosveščana *Politička povijest Hrvatske* u poratnim desetljećima mogla dobiti samo ispod *štanda* biranih antikvarijata). Neke su monografije trajno ostajale u rukopisu (poput one o Eugenu Kvaterniku, iz koje je autorica Ljerka Kuntić u doba zatopljenja na vrhuncu Hrvatskog proljeća objavila nekoliko fragmenata u tjednom tisku), a tek 1971. mogli su biti objavljeni izabrani Starčevići, Kvaternikovi, Radićevi i Supilovi spisi, kao i tekstovi Strossmayera i Račkoga. Ne računajući Starčevićeve *Izabrane spise* što ih je Blaž Jurišić priredio a Matica hrvatska objavila u doba Nezavisne Države Hrvatske (pa su se i zbog Starčevića i zbog vremena objavljivanja nakon 1945. našli na indeksu, a nekad čak i kao *corpus delicti* u političkim procesima), sve dotad su izvorni tekstovi tih političkih ideologa bili uskraćeni hrvatskoj čitateljskoj publici, a naša se inteligencija kulturno i politički odgajala na prikazima i interpretacijama iz treće, malokad objektivne, a još rjeđe prijateljske ruke. Mraz iz Karadorđeva *opatnuo* je i te mladice, pa su monografske obrade Miha Klaića iz pera Trpimira Macana odnosno Trumbića i Supila iz pera Ive Petrinovića postale moguće tek kad druga Jugoslavija više nije mogla skrivati znakove svoje smrtne bolesti, a Mužićeva knjiga o Radiću i Bobanove

studije o Mačeku, makar zahvaćale samo jedan, doduše najvažniji dio njihove političke djelatnosti, i do danas su nenadmašene.

Sve su te knjige bile ne samo znanstveni, kulturni, nego i politički događaji (ponekad čak i »slučajevi«), a ilustrativno je da je drugo izdanje Mužićeve knjige — iako joj je nakladnik bilo zagrebačko Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda — valjalo 1987. tiskati u Ljubljani (prvo je objavljeno ciklostilom u nakladi Splitsko-makarske nadbiskupije, zalaganjem samog nadbiskupa dr. Frane Franića i uz dlaku partijskim *cerberima*, koji su zatražili da se nakladom i opremom skromno izdanje knjige odmah povuče u trezor). Za zaglušujuću »hrvatsku šutnju« toga doba knjiga o Radiću bila je preteška provokacija. A za Hrvate nije bilo tajne što se u takvim slučajevima znade dogoditi: *radnička klasa* s indignacijom *odbija tiskati kontrarevolucionarno štivo*, a pisac sretnije ruke biva podvrgnut ostracizmu. Onoga nesretnijeg bi naša *socijalistička samoupravna zajednica* iz humanističkih pobuda poslala na hlađenje u Staru Gradišku, na Goli ili u Lepoglavu, da o porazmisli o pravome značenju *drugarstva* i *bratstva-jedinstva* te o svrsi odnosno dosezima *socijalističke znanosti*, čiji su smjerovi razvitka zacrtani u neprohodnim spisima i *direktivama* kojekakvih ideoloških komisija.

Zato bi činjenica da se prva cjelovitija biografija prvoga predsjednika Republike Hrvatske, dr. Franje Tuđmana, pojavila nepune četiri godine nakon njegove smrti, mogla govoriti o protivnome, tj. o tome da je knjiga Darka Hudelista (*Tuđman*, Profil, Zagreb, 2004.), fragmenti koje su se u zagrebačkom tjedniku *Globus* pojavili već za Tuđmanova života, dokaz o slobodi povijesnog istraživanja, pa i o slobodi Hrvatske. No, Hudelistova je knjiga manjkavo, nedovoljno zrelo i previše pristrano publicističko štivo da bi mogla poslužiti kao dokaz bilo čega, osim što pokazuje da je dijelu intelektualne javnosti u Hrvatskoj sâm Tuđmanov lik odiozan do te mjere da pripadnici te skupine nisu kadri prikriti provalu bijesa i mržnje, pa umjesto pokušaja da Tuđmanov kult — što je doista nastao devedesetih godina, poprimajući mjestimice karikaturalne oblike — demontiraju hladnim, razložnim i argumentiranim pristupom, oni posežu za nedokazivim konstrukcijama i očitim izmišljotinama, pokazujući pritom zapanjujući prijezir prema općepoznatim i lako provjerljivim činjenicama.

Kako iz tih krugova baš nikad nije došao ni približno oštar i ambiciozan obračun s jugoslavenstvom i komunizmom — atributima od kojih svojedobno nije bježao ni prvi hrvatski predsjednik — ali ni s kojekakvim financijskim mešetarima i pljačkašima odjevenima u smokinge i večernja odijela, može se lako dokučiti koji je zapravo razlog zbog koga im je Tuđman trn u oku. Zato je razumljivo da se u obračunu s njime koriste i otrcanim instrumentarijem kojim su se Tuđmanom bavile unitarističke strukture bivšega Saveza komunista Jugoslavije te da u tom obračunu kao krunske svjedoke prizivaju ljude koje se naziva znanstvenicima, a koji su i danas bezgranično lojalni jednomu totalitarnom režimu što ih je po svojim mjerilima postavio na sveučilišne katedre i u institutske naslonjače. Što su pritom izmišljali izvore, krivotvorili činjenice i po političkim

potrebama natezali interpretacije, savršeno je svejedno: u totalitarnom je poretku to najvažniji, svakako i najlukrativniji dio *znanstvene djelatnosti*. A okolnost da je knjiga poput Hudelistove postala brevijarom dijela hrvatske, pa i inozemne intelektualne javnosti, jasno ilustrira inflatornu upotrebu pojma intelektualac i pokazuje da ni danas, više od dva desetljeća od raspada jugoslavenske države, nisu utmuli sentimenti onih koji su se vezali uz toga državnopravnog, kulturno-povijesnog i političkog bastarda, ili su barem smatrali kako je s njime život u ovome dijelu Europe lakši i ugodniji.

Drugim riječima, ta polarizacija oko Tuđmanove osobe, baš kao i beskonačne dnevno-političke prepirke o traumatičnim podjelama iz Drugoga svjetskog rata, govore o našem zakašnjelom političkom razvitku i našoj političkoj nezrelosti, ali još više one govore o nečemu drugom: o žilavom otporu što ga jugoslavenska ideologija (koja, kao toliko puta kroz povijest, poprima različite oblike: od jugoslavenskog integralizma do anacionalnoga kozmopolitizma) pruža ideologiji hrvatskog nacionalizma. Bitka koju je većina kulturnih naroda okončala još u XIX. ili najkasnije u prvoj polovici XX. stoljeća, u nas se još uvijek vodi iz dana u dan, s teškim posljedicama za mentalno stanje naroda koji kao da je u vlastitoj, formalnopravno demokratski uređenoj državi, izložen dubljim ideološkim podjelama po prastarim razdjelnicama, nego ikad ranije u svojoj povijesti.

U tom je smislu Tuđman i danas, dvanaestak godina nakon fizičke smrti, na svoj način još uvijek itekako živ subjekt hrvatskoga dnevno-političkog života. No, kad je riječ o njemu kao jednoj od kristalizacijskih točaka te ideološke polarizacije, bilo bi nepristojno ne uočiti kako se s ključnim tezama Hudelistova pamfleta — poput one o tobožnjoj *norvalskoj vezi* kao prijelomnici Tuđmanove intelektualne i političke karijere, i o njegovu faustovskom aranžmanu s udbaško-partijskim Mefistofelesom — slažu i oni koje prosječno neupućena hrvatska javnost nikad ne bi svrstala u kategoriju ni intimnih niti profesionalnih *narikača* za Jugoslavijom i jugoslavenstvom.

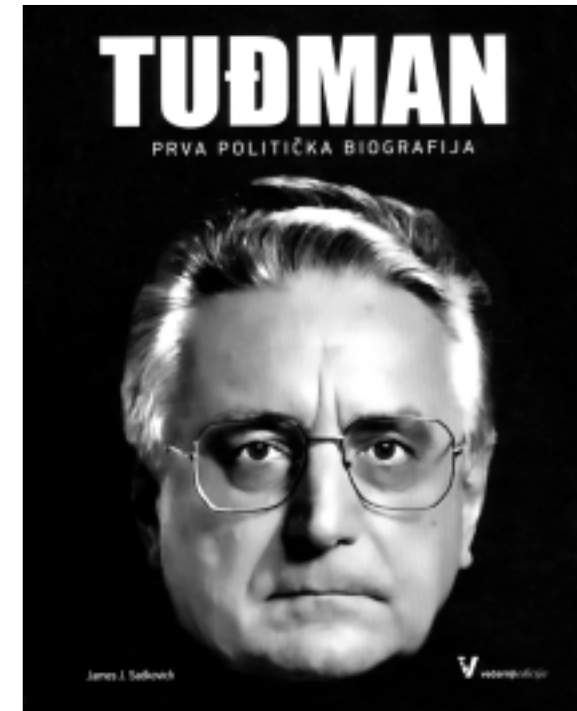
Klasičan primjer takvih je Mate Meštrović, omanji sin velikoga hrvatskog (dakako, i jugoslavenskoga ili, štoviše: jugoslavenskoga prije svega!) kipara Ivana Meštrovića. Tako Meštrović, kao posljednji predsjednik emigrantskoga (drugoga) Hrvatskoga narodnog vijeća (HNV), u svojim memoarskim zapisima (*U vrtlogu hrvatske politike. Kazivanje Peri Zlataru*, Golden marketing, Zagreb, 2003.), također u biti prihvaća tu Hudelistovu *norvalsku tezu*, nadograđujući je i tezom o očividnoj Tuđmanovoj nagodbi s komunističkim vrhom u Hrvatskoj: oni će njemu prepustiti vlast, a on će ih pošteđjeti progona i narodnog revolta, rehabilitirati ih te im omogućiti da i dalje diskretno participiraju u vlasti.

Ne bi, napose iz kasnije perspektive, barem drugi dio te (uostalom, ne sasvim originalne, nego od 1990. do danas bezbroj puta varirane) Meštrovićeve spekulacije valjalo olako odbaciti. Iz posljedica bi se moralo moći zaključivati i o uzrocima. Nije Tuđman među najmanje zaslužnima za preživljavanje Saveza komunista Hrvatske (pod novim imenom) nakon 1990. godine, nego je među

ključnim tvorcima bipolarne hrvatske političke scene, sa svim tužnim posljedicama koje ta bipolarnost nosi. Ali, nipošto pritom ne bi trebalo previdjeti da je ta Meštrovićeva ocjena u izravnom proturječju s njegovim priznanjem da je njemu dolazak u Hrvatsku između dva izborna kruga 1990. omogućio baš taj komunistički vrh u Hrvatskoj, koji je time, bez ikakve sumnje, želio oslabiti Tuđmana i ojačati suparničku Koaliciju narodnog sporazuma (KNS).

Pojam hrvatske političke emigracije i u to je doba (1990.) u domovini imao mističnu snagu. Hrvati u domovini većinom nisu imali jasnu predodžbu o njezinim ograničenim gospodarskim mogućnostima, a uvelike su pretjerivali i glede njezina kulturnog potencijala i političkog utjecaja, pa ne bi bilo nikakvo čudo da je simboličko stavljanje HNV-a na stranu Koalicije (što zapravo nije bilo opredjeljivanje nijednoga tijela HNV-a, nego tek Meštrovićeva »demokratska« zlouporaba predsjedničkog položaja, motivirana kako možebitnim sugestijama, tako i njegovim uvjerenjem da se kladi na pobjedničko *grlo!*), na prvim slobodnim izborima dovelo i do drugačijih rezultata. Ta oko Tuđmana se okupila svita ocvalih oznaša i anonimusa koji se rasipaju bučnim krilaticama, dok se Koalicija — protkana nizom karizmatičnih osoba iz doba Hrvatskog proljeća — doimala kao otmjeno, odmjereno društvo koje *zna što radi*. U Koaliciji su se našli oni kojima tehnologija vlasti nije bila nepoznanica, ali i nacionalistički idealisti; bilo je u njoj političkih uznika i uglednih disidenata, ali i miljenika režima i pojedinaca za koje se vjerovalo da imaju solidne veze u inozemstvu. Bilo je svega, osim vodstva, dinamizma, hrabrosti i odlučnosti. Izborni će rezultati pokazati da su i tada, kao toliko puta tijekom povijesti, šutnja i ustezanje pogrješno proglašeni mudrošću. Jer, nije se radilo o mudrosti, nego o kukavičluku, ideološkoj raznorodnosti Koalicije i nedostatku jasnoga i odlučnog vodstva.

No, u vrijeme kad je Meštrović dao potporu Koaliciji, to su mogli shvatiti samo rijetki dalekovidni promatrači. U te Meštrović, po svemu sudeći, nije spadao. Ali i takvome mu je bilo jasno kako mu raspadajući komunistički režim širom otvara vrata sa samo jednim ciljem: da podupre Koaliciju. Zato je teško shvatljivo da mu kasnije, dok kritizira Tuđmana, ne pada na pamet upitati se, kako to da taj komunistički vrh radi u korist vlastite štete: uspješno se pogađa s Tuđmanom, pa onda toga istog Tuđmana potkapa i ruši uz pomoć Meštrovića, koji se već prethodno u inozemstvu javno izjasnio u prilog KNS-a? Ne znači li to, u najmanju ruku, da se komunističko vodstvo hoće osigurati na obje strane, da traži saveznike i kod Tuđmana i kod Koalicije i da, ako ništa drugo, želi spriječiti da se nasuprot partiji »demokratskih promjena« nađe kompaktni nacionalistički blok, slijedom čega u odnosima prema sve snažnijim hrvatskim oporbenim strankama pokušava primijeniti udžbenički engleski model *ravnoteže sila*? I ako je tako, po čemu je vodstvo KNS-a *nevinije* od Tuđmana, kad i jedni i drugi polaze od toga da Partiju treba pobijediti, ali ju pritom ne valja *samljeti* i gurnuti u ropotarnicu povijesti, jer ju zbog odnosa snaga u Jugoslaviji i zbog nepovjerenja svijeta, ne

valja preko noći pretvoriti u političkog mrtvaca i tako izazvati protivnike (Beograd i Jugoslavensku narodnu armiju) da upotrijebe silu?

Dok će možda zauvijek neriješenim ostati pitanje, tko se kime poslužio: jugoslavenski komunisti hrvatskim nacionalistima (u težnji da očuvaju stvarni utjecaj u društvu) ili hrvatski nacionalisti jugoslavenskim komunistima (u nastojanju da nominalno preuzmu vlast i stvore barem formalno samostalnu državu), meštrovićevskoj logici ipak ne će postati *sumnjivim* zaključak o Tuđmanovoj faustovskoj pogodbi s *Kockicom* na zagrebačkom Prisavlju (tada zapravo još Šetalištu Karla Marxa), baš kao što Meštrović ne vidi nikakvo protuslovlje u žustrome otklanjanju svih optužaba da je bio pouzdanik američke obavještajne službe, dok se istodobno, na stranicama istih memoarskih zapisa, diči kako su mu »visoko pozicionirani krugovi u Washingtonu« priličan broj godina povjeravali kojekakve tajne i informirali ga o procjenama i planovima američke politike. Drugim riječima, poput Darka Hudelista, tako nam je i taj kasniji veleposlanik Tuđmanove Hrvatske u Bugarskoj, iz naizgled autoritativne pozicije sina velikog kipara i predsjednika Hrvatskoga narodnog vijeća, ponudio umiljatu potvrdu Hudelistovih projekcija, servirajući sliku po kojoj je Franjo Tuđman čak i nakon fizičke smrti tek osoba kojoj treba pristupiti s krajnjim oprezom, dok su »visoko pozicionirani krugovi u Washingtonu« još početkom XXI. stoljeća paradigma altruizma i moralne uspravnosti.

A bilo bi pravo čudo da na te i slične napadaje na Tuđmana, nadahnute ideološkom mržnjom, osobnim animozitetima i neispunjenim ambicijama, nije došao odgovor. U jednom je dijelu on bio civilizirana i odmjerena replika nekih njegovih suradnika koji znaju da, braneci Tuđmana, brane i sebe. Iako time slabe snagu vlastite argumentacije, svakako zaslužuju više i razumijevanja i poštovanja od onih drugih predsjednikovih suradnika, koji su se odmah («Kralj je mrtav, živio kralj!») pridružili protivnoj struji, napadačima, razgolićujući time vlastiti karakter i pokazujući zorno, koliko je kod njihova ranijeg poslodavca bilo djelotvorno laskanje, kad je i takve stavio *sebi zdesna*, samo ako su znali biti servilni na pravi način. No, na napadaje na prvog predsjednika puno bučnije je odgovorila svita njegovih nekritičnih obožavatelja, kojima su imponirale kojekakve političke, pa i mentalne eskapade prvog predsjednika, od one da je već u doba atentata na Radića shvaćao svu dubinu i složenost hrvatskog pitanja, do one da je rogozatna i tvorbeno uglavnom uškopljena *učinkovitost* vrhunac hrvatske rječotvorbe, pa čak i više od toga, jedan od dokaza *pravoga hrvatstva*. U sve se Tuđman u nekim fazama svoga predsjednikovanja paćao, u svemu se htio pokazati najsposobnijim, i uvijek je uza se imao čitavu pukovniciju pripuza i laskavaca koji su pred predsjednikove moralne i intelektualne posrtaje prosipali ružine latice.

Da je Tuđman velika povijesna osoba vidi se, dakle, ne samo po tome što ga napada kohorta mrzitelja, nego i po tome što ga brani svita do fanatizma odanih mu obožavatelja, upravo vjernika.

Intelektualnu su kulminaciju potonji dosegli posljednjih godina, kad je nakon 3. siječnja 2000. krenula navala opće osude svih postignuća Tuđmanova doba — uključujući sustavno obezvrjeđivanje i samog nastanka samostalne države — pa su započeli promoviranjem tzv. *tuđmanizma* kao nove političke ideologije koja bi u nekim interpretacijama (poput one iz pera dosljedno nedosljednoga nekadašnjeg partijskog ideologa Zdravka Tomca, ogorčenog što ga je Partija maknula da napravi mjesto *mladim lavovima*) trebala sublimirati hrvatstvo kao takvo.

Da stvar bude još konfuznija, tobožnji se *tuđmanizam* mjestimice naziva još i *suverenizmom*. Dok su jugoslavenski unitaristi svojedobno izgradili i koristili razmjerno jasan pojam *tuđmanovštine*, nitko živ ne zna niti pokušava objasniti, u čemu bi se sastojao tobožnji *tuđmanizam*, a još je manje jasno po čemu bi *tuđmanizam* bio istoznačan *suverenizmu*.

Tuđmanu se, naime, nipošto ne može poreći da je izniman politički praktičar i pragmatik, možda i bez premca u hrvatskoj povijesti do kraja XX. stoljeća, ali bi teško bilo pronaći ma i najmanji dokaz da je izgradio originalan, a pogotovo zaokruženiji ideološki sustav. (Štoviše, vrlo lako bi bilo dokazati da je u vrijeme Tuđmanova stupanja na kormilo hrvatske politike, i bez njegova posebnog truda i zasluge, proces nacionalnog sazrijevanja već bio okončan, ogromna većina Hrvata shvatila da neovisna država nema alternative, a nemali broj Tuđmanu pred-

bacivao kolebljivost i neodlučnost.) Ideološki eklekticizam koji je Tuđman (uostalom neskriveno) promovirao, spajajući nespojivo (Starčevićev hrvatski nacionalizam s Radićevim jugoslavenskim reformizmom) i izmišljajući nepostojeće (tobožnju hrvatsku ljevicu koja nikad nije bila ništa doli integralni i nerazdvojni dio jugoslavenskoga komunističkog pokreta), na praktičnoj se razini pokazao iznimno pragmatičnim rješenjem, no nikad ne treba smetnuti s uma da bi njegova sudbina (dakle, i njegova politička upotrebljivost i djelotvornost) vjerojatno bila bitno drugačija da nije bilo presudnoga kohezivnog elementa što su mu ga nehotice davali primitivni i brutalni hrvatomrsci poput Blagoja Adžića, Vojislava Šešelja, Milana Paroškoga i sl.

Nepristranija bi raščlamba lako pokazala da je na skoro jednoglasni hrvatski otpor velikosrpstvu (otvorenomu i onomu što je nastupao pod *firmom* novog jugoslavenstva) više utjecala agresivna retorika iz Beograda, teroriziranje megalomanskim TV-serijama poput one o *Dva veka Vuka*, napadaji na ustavni naziv službenog jezika u SR Hrvatskoj, primitivizam tzv. jogurt-revolucije i sirovost kojekakvih lunatika što su diljem ondašnje Jugoslavije organizirali procesije s *moštima kneza Lazara*, natječući se u prljavštini, pijančevanju i mržnji, negoli neka smišljena i organizirana ideološko-politička i kulturna protuofenziva iz sad već Tuđmanova Zagreba. Drugim riječima, u ideološko-političkom smislu Tuđman ne samo što nije začetnik ideje hrvatske državne neovisnosti, nego ga kao političara u bitnome ne obilježava čak ni promicanje te ideje; on je tek posljedica odnosno zakašnjeli izdanak misli koju je desetljećima, pa i stoljećima hranila *sanguis martyrurum*, krv imenovanih i neimenovanih, znanih i nezvanih apostola i mučenika, i kojoj je on, spretnim i sretnim spletom okolnosti, stao na čelo i doveo do njezina praktičnog oživotvorenja.

Danas je posve jasno da za Tuđmanov izbor trebamo biti zahvalni ne samo *manolićevskim* manipulacijama u ljeto 1989. nego i Providnosti: godine koje su uslijedile pokazale su kako su Tuđmanovi ondašnji suparnici bili nedorasli izazovima vremena i nesposobni odgovoriti autentičnim težnjama svog naroda. No, to ne potire ocjenu da je neozbiljno Tuđmana nazivati Ocem Domovine i kao recept za opstanak i napredak hrvatske države nuditi *tuđmanizam*, kao što čine njegovi vjernici (i oni koji to nisu, ali bi se rado ogrijali na vatri za koju smatraju da još gori iz Tuđmanova lika!), a da je još neozbiljnije njegov politički pragmatizam nazivati *suverenizmom*. Jer, ako ništa drugo, već danas se može s matematičkom točnošću pokazati da korijeni svih zala koja godinama potresaju hrvatski nacionalni život (ako neka od njih možda i nisu zametnuta u doba Tuđmanova autoritativnog upravljanja Hrvatskom!), u Tuđmanovo vrijeme nisu iščupana, nego su ili tada proklijala, ili su starijeg podrijetla ali su uglavnom neometano čekala pogodan trenutak kad će svom silinom buknuti i ponovno se, poput korova, raširiti u svakom segmentu narodnoga bića.

Jednako su tako i ilustracije našega danas ograničena suvereniteta — od ustavnog zakona o suradnji s međunarodnim kaznenim sudovima do ropskog od-

nosa prema Bruxellesu — začete u vrijeme kad je Tuđman imao takav autoritet da se nesmetano mogao odlučiti i na nepopularne, ali i na hrabre i opasne poteze. Primjer s nazivom hrvatske monete to jasno pokazuje: ondje gdje je bilo političke volje i odlučnosti, moglo se (1994., dok je još trećina Hrvatske okupirana!) provesti i ono što je bilo zazorno ne samo neupućenoj inozemnoj, nego i dijelu vrlo dobro upućene, ali zlonamjerne domaće javnosti. Vrlo brzo su se na kunu naviknuli i oni koji su nakon 30. travnja 1994. neko vrijeme cijene isticali u — lipama. Dade se onda zamisliti s kakvim se kreditom Tuđman mogao nakon *Oluje* uhvatiti ukoštac i s komunističkim ostacima i s pritajenim zagovornicima uskrnsuća jugoslavenske himere.

Ustavna zabrana balkanskih integracija i zadnje riječi koje je, prema više neposrednih svjedoka, prvi hrvatski predsjednik izgovorio («Samo nikad više u Jugoslaviju!»), jasno pokazuju da je on bio itekako svjestan te opasnosti. No, upravo je nedostatak jasne ideološke potke njegove vladavine limitirao Tuđmana i onemogućavao radikalniji obračun s jugoslavenstvom u svim njegovim oblicima te stvaranje doista nove, ne tek oslobođene, već doista slobodne i doista suverene Hrvatske, *hrvatske Hrvatske*, kako bi se izrazio jedan hrvatski politički borac, književnik i emigrant. Jer, ma koliko precizno lučili komunizam od jugoslavenstva, povijest nas nedvoumno uči: nije se moglo onda niti se može danas obračunati s jugoslavenstvom, ako se — bez obzira na pobude — hoće tvrditi da su se komunisti hrvatskog podrijetla kroz povijest nadahnjivali ljubavlju prema Hrvatskoj, i ako se hoće prešutjeti da su upravo oni svjesno i voljno potpomogli obnovu Jugoslavije, ne ograničavajući se na legitimnu borbu protiv autoritarnoga i prosovinskog ustaškog režima, nego boreći se protiv samostalne hrvatske države kao takve.

To amnestiranje nacionalne izdaje nije ništa nego otrovna kontrabanda, kvacsac kojim se zloćudno jugoslavenstvo obilaznim putem legitimira i iznova omogućuje!

A dok Hudelistov pamflet plošno i površno čak i takvoga Tuđmana svrstava među šovinističke mračnjake, usput sustavno kompromitirajući sve temelje na kojima je nastala suvremena hrvatska država, imala je ta *kupusara* i jednu pozitivnu posljedicu: ona je ubrzala, možda i potaknula nastanak jedne sasvim drugačije knjige o Tuđmanu, one iz pera američkog povjesničara hrvatskog podrijetla Jamesa J. Sadkovicha — *Tuđman: Prva politička biografija*. Sadkovich se već okušao u hrvatskim temama: uz niz članaka u periodici, objavio je iznimno vrijednu doktorsku disertaciju pod naslovom *Italian Support for Croatian Separatism 1927—1937* (Garland Publishing Inc., London-New York, 1987.) što je nedavno prevedena i na hrvatski te objavljena pod naslovom *Italija i ustaše 1927.—1937.* (Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2010.) No, više se bavio talijanskom poviješću XX. stoljeća negoli hrvatskom, jer tješnih veza s domovinom svojih predaka ipak nije imao, pa je — kako kaže u predgovoru — »ponešto smeten« kad ga ljudi »obavijeste da je hrvatski nacionalist«.

Sadkovicheva je knjiga pisana drugačije nego što se obično u Europi pišu historiografske studije, u kojima je sve što nije izraženo suhoparnim, birokratskim jezikom, dvojbene znanstvenosti. U američkoj maniri, Sadkovich ne robuje citiranju izvora (što ne znači da ih ne poštuje, naprotiv!), već piše duhovito, s mjestimičnim ljupkim digresijama i doskočicama, jetkim primjedbama i jezgrovitim aforizmima koji ponekad naizgled nemaju neposredne veze s predmetom istraživanja, ali zapravo vrlo plastično dočaravaju atmosferu u kojoj su djelovali likovi iz njegove knjige, kao i atmosferu u kojoj je sama knjiga nastajala. Pritom ne bježi ni od političkih provokacija, pa ni ovdje — kao ni u studiji o talijanskoj potpori hrvatskom separatizmu — njegov predgovor nije puki tehnički pripadnik knjige i mjesto zahvale suradnicima, nego integralni dio studije bez koga su teško razumljivi i njegove interpretacije i njegovi zaključci.

Tako u predgovoru ističe kako je u svojoj znanstvenoj karijeri pokazivao nepovjerenje prema »literaturi političke emigracije« i sustavno izbjegavao zauzeti »gledišta koja bi se pogrešno mogla protumačiti kao 'ustaška'«. No, i prije nego što je došao do zaključka da su gledišta hrvatske političke emigracije redovito bliže činjenicama od kanoniziranih istina službene historiografije, shvatio je da mu već objavljivanje dokumenata i znanstvenih zaključaka (umjesto službenih partijskih priopćenja i povijesti) zatvara vrata američkih akademskih krugova. Tamo lovorike, honorari i stipendije čekaju one što kompiliraju službena priopćenja, na politički korektan način presipaju iz praznoga u šuplje ili jednostavno površno čitaju fragmentarnu dokumentaciju (u čemu, navodi Sadkovich, ni izbliza ne zaostaju ni tzv. općeprihvaćeni autoriteti poput Stepinčeve biografinje Stelle Alexander ili već *klasičnoga* Joze Tomasevicha). A s vremenom je Sadkovich naučio još nešto: da je u društvu u kome su navodno svi jednaki i u kome nema diskriminacije, više nego »problematično« i samo njegovo nacionalno podrijetlo. Zato poodavno nema nikakve dvojbe oko sljedećega: »Ono što je sigurno jest da me kritiziraju oni koji, čini se, žude za nestalom jugoslavenskom državom ili koji novu hrvatsku državu smatraju štetnom«.

Osjećajući prijezir prema »akademskoj politici i akademskim poduzetnicima koji su proučavanje povijesti podredili osiguranju naklonosti uprava i udvaranju onima koji imaju novac«, Sadkovich se odlučio na pisanje biografije prvoga hrvatskog predsjednika, o kome je dotad »u najboljem slučaju« imao — loše mišljenje.

Kako to često biva, izvorni su dokumenti Tuđmana prikazivali drugačijim od slike koja je stvorena na propagandi i glasinama što su u međuvremenu postali *službenom istinom*. Sadkovich navodi kako je kao suradnik obrane proučio mnoge dokumente što su objelodanjeni u postupku protiv Darija Kordića koji se održavao pred Međunarodnim kaznenim sudom za bivšu Jugoslaviju u Haagu. No, vjerojatno previdom (ili možda zbog toga što postupak još teče?) ne spominje da je osim asistencije u Kordićevoj obrani — po mom sudu ponajboljoj što je demonstrirana u sudnicama na haaškome Churchillpleinu — sredinom

prošlog desetljeća neko vrijeme pomagao i obrani Jadranka Prlića, kojoj je na raspolaganju bila prava poplava dokumenata iz Ureda Predsjednika Republike, uključujući i znamenite »predsjedničke transkripte« što su *moro croatico*, ponekad zakonito, a većinom nezakonito (uz šutnju hrvatskoga državnog odvjetništva te aplauze ideologa i egzekutora *regionalne varijante* hrvatskog *europske*) završavali na stolu haaškoga tužiteljstva.

Sadkovičeva knjiga kroz Uvod i devet poglavlja (*Jugoslavija, 1922.—1960.; Direktor, 1961.—1964.; Pod opsadom; Iluzija reforme, 1968.—1972.; Disident, 1973.—1984.; Nacionalist, 1984.—1989.; Povjesničar; Tuđmanova Jugoslavija; Epilog*) prati Tuđmanov životni put i njegov počesto buran, iako uvijek evolutivan politički razvitak, pa već time polemizira s međusobno suprotstavljenim stajalištima: onom samodopadnom Tuđmanovom i njegovih apologeta s jedne, i onom njegovih progonitelja i mrzitelja, s druge strane. No, još važnije, ona pokazuje da se gotovo navlas podudaraju razlozi zbog kojih je Tuđman na *demokratskom* Zapadu bio nepopularan i u doba kad za to nije davao ni najmanjeg povoda, s razlozima zbog kojih se na tome istom *demokratskom* Zapadu na Hrvate gleda kao na zasukane nacionaliste (Ernst Bloch je bez sustezanja išao korak dalje, proglasivši nas fašistima), patološke oporbenjake i nepouzdan elemente koji će se uvijek pridružiti protivnicima poretka što ga je tijekom XX. stoljeća definirao najprije *Pax Britannica*, a potom — u mjeri u kojoj razlika uopće postoji — *Pax Americana*.

Prateći kao povjesničar razvitak povjesničara Tuđmana, Sadkovič u oslikavanju konteksta toga razvitka, iako u krupnim crtama, ipak sigurnom rukom pruža panoramu političkih previranja u Hrvatskoj i u Jugoslaviji od 1918. godine do kraja stoljeća, te s pravom zaključuje da su na izgrađivanje glavnih smjerova hrvatske politike, pa i na ideološko opredjeljivanje nekih njezinih važnih sudionika i aktera, više utjecali geopolitički položaj hrvatskih zemalja i odnosi europskih velesila, negoli autonomna volja Hrvata i njihovih predstavnika. A uz one što su posve pristrani, zaslijepjeni i nekritični, samo potpuno neupućeni fantasti o hrvatskoj povijesti XX. stoljeća mogu suditi kao o praznoj ploči na koju je hrvatskim političarima bilo slobodno po vlastitoj volji upisivati slova i urezivati znakove. Realnost je bila i ostala posve drugačija: područje na kome živimo i odnosi velesila diktirali su naša *neprijateljstva* i naša *savezništva*, pa su se naše obveze i naše *deržanstvo* redovito svodili na to da mi sami ne dođemo u napast svrhu zamijeniti sredstvom, da u tome zadanom i nametnutom okviru pokušamo Hrvatskoj osigurati slobodu i blagostanje, umjesto da ona bude instrumentom tuđeg blagostanja.

Iako je, ne računajući Sadkovičev obračun s klasičnom tezom o Tuđmanovu sudjelovanju u tzv. podjeli Bosne i Hercegovine, razdoblje Tuđmanove vladavine (1990.—1999.) obrađeno prilično oskudno — što je svakako ključan nedostatak knjige — Sadkovičev je Tuđman realna osoba, suočena s vlastitim zaobludama i lutanjima, strahovima i odlukama. On je, prema Sadkoviču, vrlo ra-

no, još u mladenačkoj dobi, izabrao put koji se razlikovao od onoga što ga je slijedila većina njegovih vršnjaka: *raščistio* je s religijom, prigrlio marksizam-lenjinizam i pridružio se Savezu komunističke omladine Jugoslavije. Bilo je to u neskladu s radićevsko-mačekovskom sredinom u kojoj je odrastao, ali ne u potpunom neskladu s političkim pogledima njegova oca koji je, po svemu sudeći, pripadao tzv. lijevim haesesovcima, onoj grupaciji unutar seljačkoga pokreta koja je koketirala s komunistima, pretpostavljajući rješavanje socijalnih problema rješenju hrvatskoga nacionalnog pitanja.

Tek u kasnoj dobi, a i tada s teškoćama, ne bez zadržke i ne u potpunosti, Tuđman se počeo oslobađati svoje marksističke poputbine, ali je do smrti svoju mladost u jugoslavenskim partizanima smatrao svijetlom stranicom vlastite i nacionalne prošlosti, što očito nije bio samo čin političkog pragmatizma niti pokušaj naknadnog friziranja vlastitih pogleda, već i izraz njegova najintimnijeg uvjerenja. I u ratno doba i u poratnim godinama bio je bezuvjetno odan Komunističkoj partiji Jugoslavije: »Čini se da ga nije zanimala Hrvatska ni seljaštvo niti da ga je uznemirivala represija koja je uslijedila nakon kraja rata. Nije javno prigovarao nastojanjima da se kolektivizira seljaštvo između 1945. i 1953., a slijedio je i partijsku liniju kad je Milovan Đilas izbačen [iz Partije] zbog kritiziranja režima sredinom 50-ih godina« (str. 62).

Može se grubom nazvati Sadkovičeva ocjena da se po Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, dok je Tuđman s partijskom potporom i subvencijom objavljivao svoje prve knjige, sudilo hrvatskim gimnazijalcima i sveučilištarcima. Ocjena jest gruba — jer su podjednaku lojalnost totalitarnom jugoslavenskom režimu demonstrirali i mnogi drugi, ne samo svjetovnjaci, nego i *crkvenjaci* — ali time ona ne prestaje biti točnom. Štoviše, mogla se ta suprotstavljenost tadašnjih Tuđmanovih ideala i hrvatske stvarnosti prikazati i u jačim, dramatičnijim tonovima od onih kojima se Sadkovič poslužio. Iako za potrebe naglašavanja te Tuđmanove lojalnosti režimu (koji je bio ne samo totalitaran, komunistički, nego i jugoslavenski!) Sadkovič spominje tek nekoliko suđenja (preskačući one tisuće anonimnih što su upravo robijale diljem Jugoslavije), ne ostavlja prostora nikakvoj iluziji: lojalnost jednom brutalnom režimu brzo je nagrađena, pa je Tuđman vrlo brzo postao najmlađim generalom Jugoslavenske narodne armije.

Ne odbija Sadkovič olako ni često ponavljaju optužbu da je Tuđmanov publicistički rad bio plagijatorski, smatrajući kako ga se bez velika krzmanja smije nazvati bar *kompilatorom* koji se nije ustezao obilno — često bez navođenja ili zahvale — koristiti trud svojih suradnika. No, znade da to nije pravi motiv napadaja koji su uslijedili. Ono što je stvarno *žuljalo* Tuđmanove kritičare pedesetih godina — koji se, uostalom, po ozbiljnosti historiografskog rada i znanstvenosti pristupa nisu bitno razlikovali od onoga koga su napadali — bilo je zapravo nešto drugo. Bila je to ideološko-politička potka Tuđmanova publicističkog rada i njegove političke implikacije. Svima je, i napadačima i napadnutome, bilo jasno: rasprava o onome što se nazivalo *narodnooslobodilačkom borbom* nije

bila rasprava o historiografskoj metodi, nego je bila rasprava o preraspodjeli političke moći u Jugoslaviji danas i sutra, i štoviše, bila je to rasprava o samom unutarnjem uređenju jugoslavenske države. Za onaj korak dalje, da to postane i raspravom o (ne)mogućnosti postojanja Jugoslavije, nijedna strana nije ni izbliza bila spremna.

Da je Tuđman bio uvijek nacionalno svjestan, o tome se teško može dvojiti. I neskloni mu Stjepan Bobek, hrvatski nogometaš prisiljen 1945. *dobrovoljno* se odseliti u Beograd i zaigrati za »Partizan« u kome je jedno vrijeme predsjednikovao budući hrvatski predsjednik, više je puta ponovio kako mu je Tuđman govorio: »Štef, pa ti si naš, Hrvat, zar ne?« No, od svijesti o nacionalnoj pripadnosti do rodoljublja put je podjednako dug kao od rodoljubnog osjećaja do izgrađenog nacionalizma.

Tuđman šezdesetih nije nastupao s hrvatskih separatističkih niti s protokomunističkih pozicija, a nije bio čak ni nekakav rodonačelnik ili perjanica struje među komunistima hrvatskog podrijetla koju bi se u nekoj državnoj kategorizaciji moglo uvjetno nazvati *jugoslavenskim federalistima*. On je bio tek suputnik te struje, koga su prilike — a možda i ljudi koji su htjeli ostati u zavjetrini — u jednom trenutku gurnuli u prvi plan. Činili su tu skupinu pojedinci puno utjecajni i moćniji od njega (pa i kad se međusobno nisu podnosili, poput Krleže i Bakarića), koji su shvaćali da je komunistička Jugoslavija samo prividno i nominalno federativna država, i da u tome silno centraliziranom sustavu danomice jačaju unitarističke tendencije koje će u konačnici i njih pomesti s političke pozornice. Tim se tendencijama valjalo suprotstaviti, makar se po potrebi taj otpor platilo pojačanom represijom na unutarnjem planu. Računalo se pritom i na diskretnu potporu jugoslavenskog samodršca Josipa Broza Tita, koji je svoju vladavinu osiguravao i manevriranjem između karijerističkih ambicija i spleta vlastitih suradnika i njihovih baza.

Nije se, dakle, radilo o borbi za Hrvatsku, nego o nadmetanju za vlast u kome su Hrvatska i njezin položaj postali instrumenti. Podudarila su se tako tri čimbenika: potreba tih krugova da borbom za prošlost osiguraju vlastiti položaj u sadašnjosti i pozicije u budućnosti, Tuđmanova ambicija da postane Netko i na znanstvenome i na društvenom planu, te njegova nesumnjiva inteligencija, oboružana iznimnom marljivošću i rijetko viđenim organizacijskim sposobnostima. Bio je kao stvoren za utemeljitelja i prvog ravnatelja Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske: »Čini se sigurnim da je Tuđmana regrutirala partijska hijerarhija u glavnom gradu Hrvatske, a kako bi osigurali da će mjesto prihvatiti, Bakarić mu je možda čak obećao mjesto u Izvršnom komitetu Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske« (str. 79.). Kako dostupnih izvora prvoga reda zasad nema, ostat će nejasno (pa Sadkovich na to ni ne pokušava dati odgovor), je li se radilo i o krupnijem ulogu, i je li Tuđman — što proizlazi iz nekih razmišljanja — imao stupiti na Bakarićevo mjesto.

Tako se Tuđman početkom 1960-ih vratio u Zagreb, grad koji je petnaestak godina prije temeljito *očišćen* od svih *narodnih neprijatelja* i *sumnjivaca*, ali je u njemu — jer se povijest nasiljem ne da zaustaviti — polako stasao novi naraštaj intelektualaca nesprenih na svijet gledati samo kroz partijske naočale. Uselio je u vilu koju su *narodne vlasti* prije njega dale na korištenje mons. Svetozaru Rittigu, jednom iz galerije likova što prate svako razdoblje našega života, koji su uvijek spremni staviti se na raspolaganje tuđinu i legitimirati okupaciju. Život u vili i na visokoj nozi Tuđmanu se uvijek dopadao; i po tom je on bio ravnopravni pripadnik onoga što je Đilas nazvao *novom klasom*, a što je zapravo bilo samo pokušaj komunista da zauzmu mjesto stare, građanske klase koju su tako zdušno nastojali istrijebiti.

No, važnije od toga bilo je Tuđmanovo useljenje u gornjogradsku palaču u Opatičkoj 10, duboko natopljenu poviješću. Nema sumnje da je u sobu obloženu masivnom hrastovinom, u kojoj su stolovali pojedinci što su zaorali podublje brazde u hrvatskoj povijesti, od Ise Kršnjavoga do Mile Budaka, ušao da ostane, a ne da ga iz nje istjeraju. I krenulo mu je dobro. Polako je počeo jačati Institut, koji je u prvi mah imao samo 20 zaposlenika od kojih je tek četvero imalo visoke akademske stupnjeve. Nije mu smetalo što je partijski komitet morao pret hodno potvrditi promaknuća stručnjaka, jer i on je bio *kadrovik*, pa je znao kako se u komunizmu napreduje! Krleža mu je otvorio stranice Akademijina časopisa *Forum*, pa je Tuđman u kratkom roku postao dijelom zagrebačke elite.

Mogao je, nema sumnje, izabrati u egzistencijalnom smislu lakši i ravniji put. Da se nije upletao u provokativne i opasne teme, već bi nekako stekao formalnu visokoškolsku izobrazbu, a ni oko doktorata ne bi imao većih poteškoća. S potporom Krleže i *čika u kožnim mantilima* otvorio bi se ravan put prema zgradi na Zrinjevcu: u Akademiju su, uostalom, ulazili i oni koji mu nisu bili ni do koljena.

Umjesto toga, nastavlja se Tuđmanova intelektualna i politička preobrazba koja bez njegova snažnog nacionalnog osjećaja, pa i nacionalnog osjećaja ljudi s kojima se družio, ipak ne bi bila moguća, niti bi išla u smjeru u kojem je išla.

Sadkovich uvjerljivo pokazuje kako je isprazno Hudelistovo *psihologiziranje* u kome se ta preobrazba objašnjava isključivo Tuđmanovom ambicijom, dokazujući da su pored te ambicije iznimnu važnost, vjerojatno i veću, imali dublji uzroci: svakoga tko je htio vidjeti, stvarnost je uvjerala kako nacije i države ne umiru baš onako kako su to predviđali marksističko-lenjinistički pamfleti, i kako tzv. nacionalno pitanje u komunističkoj Jugoslaviji nije »riješeno«. Naprotiv, ono je tinjalo ispod površine i iznova prijetilo eksplozijom. Tuđmanov pristup osjetljivim temama kao što su nacionalni sastav partizanskog pokreta ili žrtve Drugoga svjetskog rata, napose žrtve nastradale u logorima (u Jasenovcu u prvom redu), vrlo su mu brzo priskrbile satnije neprijatelja. Dok je broj njegov pokrovitelja i prijatelja bivao danomice manji, svodeći se na uski krug oko Krleže i Vase Bogdanova, u napadajima na Tuđmana natjecali su se brojni publicisti i povjes-

ničari, od tipičnih jugoslavenskih unitarista kao što su bili nekadašnji ljotićevac Ferdo Čulinović ili beogradski miljenik Bogdan Krizman, do onih koji su se kasnije razvili u ozbiljne pisce, poput Ljube Bobana ili Fikrete Jelić Butić, i koji su, kako primjećuje Sadkovich, prilično godina nakon što su Partiji poslužili u brutalnome i podmuklom obračunu s Tuđmanom, u svojim istraživanjima došli za pravo na pozicije što ih je Tuđman zastupao već u drugoj polovici šezdesetih. (Bilo bi, dakle, umjesno postaviti pitanje: tko je brže i bolje shvaćao povijesne procese, oni ili Tuđman, i komu onda s većim pravom pripada atribut znanstvenika?)

Tuđmanova je eliminacija bila neizbježna, a totalitarni je režim — kao toliko puta u povijesti — i u tom slučaju od sebe odgurnuo onoga tko mu je zapravo bio odan i koga se moglo *odnjegovati* u faktučnog apologeta kako komunizma, tako i mlakim hrvatstvom začinjena jugoslavenstva.

Unatoč tomu što je Institut s Tuđmanom na čelu postao politički problem, sâm je njegov ravnatelj bio *presitna riba* da bi se njegovo uklanjanje s javne pozornice moglo tumačiti kao pokušaj održavanja ravnoteže ili neka satisfakcija Srbima nakon smjene Aleksandra Rankovića na Brijunskom plenumu 1966. godine: Ranković nije bio samo simbol krute i bezobzirne strahovlade *Uprave državne bezbednosti*, nego je u neku ruku postao simbolom srpstva i srpske dominacije u Jugoslaviji. Nasuprot tome, Tuđman je bio još uvijek vrlo daleko od toga da postane simbolom hrvatstva. Nije to postao ni u doba Hrvatskog proljeća — kako se kasnije nazvao masovni pokret («maspok») — procesa labavljenja partijskog centralizma i ograničene reforme jugoslavenske federacije, što se stidljivo nazirao već početkom šezdesetih, a simbolički je započeo Rankovićevom smjenom ili, još jasnije, *Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika* iz ožujka 1967. godine.

Uspom tog pokreta koincidira s Tuđmanovim padom, pa nije nikakvo čudo da u burnim zbivanjima tijekom iduće četiri godine on sudjeluje samo sa strane, kao autsajder. Sadkovich primjećuje da nije moguće sasvim precizno ocijeniti »razmjer njegova utjecaja« na istaknute ljude *masovnog pokreta*, no mislim kako se sasvim uvjerljivo može zastupati stajalište da u ideološko-političkom smislu zastupa gledišta slična njihovima. Možda je u državnompravnom pogledu čak i korak ispred njih, ali je još uvijek s obje noge u Jugoslaviji. Kao što pokazuju objavljena svjedočenja vodećih partijskih i državnih dužnosnika (M. Tripalo, S. Dabčević-Kučar, D. Haramija, I. Vrkić i dr.) odnosno istaknutih prvaka Matice hrvatske i urednika njezinih glavnih publikacija (Lj. Jonke, P. Šegedin, V. Gotovac, J. Ivičević, V. Pavletić i dr.), nitko od njih u to doba ni ne pomišlja na hrvatski izlazak iz Jugoslavije. Štoviše, ako bi se ozbiljno i kritički ocijenila kasnija Gotovčeva misao, da se *maspokovcima* Jugoslavija i »socijalizam« nikad nisu činili tako poželjnim i prihvatljivim okvirom kao 1967.—1971., onda bi se neminovno došlo do otužnog zaključka da je tadašnjoj vodećoj garnituri hrvatske humanističke inteligencije najpoželjnije bilo baš ono razdoblje kad se zbog ne-

poćudnih misli moglo izletjeti iz Partije i ostati bez posla (M. Veselica, Š. Dodan), preko noći i po kratkom postupku zabraniti i ugušiti popularne novine (*Hrvatski književni list*) ili poubijati priličan broj hrvatskih političkih emigranata, uz uvjet da se zauzvrat, u granicama koje je zadao Centralni komitet, može uglavnom nekažnjeno braniti bar pravo na vlastiti identitet i naziv svog jezika. Drugim riječima, silnim je uspjehom proglašeno ono što smo kao narod postigli više od stotinu godina prije i prokockali u idućim desetljećima *bratske južnoslovenske zajednice*.

Iako je kontekstu u kojem je izrečena ipak donekle shvatljiva, ta se Gotovčeva ocjena, mišljena kao pohvala mogućnosti Jugoslavije i »socijalizma«, tako zapravo pretvara u zastrašujuću optužbu intelektualnih i političkih krugova koji su pristajali na ulogu *smokvina lista* i zapravo delegitimirali zahtjev koji je jedini imao legitimitet, bez obzira na to što je u tadašnjem odnosu snaga bio neostvariv: zahtjev za neovisnom i demokratskom hrvatskom državom.

U svakom slučaju, ako je većina Hrvata intimno htjela i više i drugačije od partijskoga i Matičina vodstva, i ako su ta htijenja nehotice bojažljivo izbijala bar unutar studentske struje *masovnog pokreta*, službene su *strukture* voljko izvršavale svoje poslanje da takva zastranjenja nadziru, onemogućavaju i po potrebi kažnjavaju. A ako u nekom članku ili govoru i nagovješćuje da misli na više od toga, ni Tuđman ne traži više: ni njemu raskid s Jugoslavijom i komunizmom još nije ni na kraj pameti. Jer, ni nakon što je 1967. isključen iz Partije, a kao politički nepodoban (uspom i zbog optužbi za plagijat) maknut iz Instituta, Tuđman nije pokidao sponu s marksističkom, upravo titoističkom vizijom svijeta. Njegov davno objavljeni uznički dnevnik iz 1972. svjedoči kako on nije ogorčen na režim i državu zato što je hrvatski narod zarobljen u Jugoslaviji, nego zato što ta Jugoslavija u tamnici drži njega, revolucionara i znanstvenika koji je sav svoj život posvetio borbi za obnovu Jugoslavije i pobjedu komunističke revolucije. Nije, dakle, on, Franjo Tuđman, izdao komunizam i Jugoslaviju, nego se oni izdali ideale za koje se i on borio, oni su zastranili, oni se odriču njega koji je i dalje vjernik istih ideja. A Tuđmanov dnevnik iz kasnijih godina, što u nastavcima izlazi iz tiska upravo ovih tjedana, potvrđuje Sadkovičevu tezu da je Tuđmanova evolucija bila »nevoljka i kompleksna« (str. 239.). Ti dnevnički zapisi pokazuju da će njegov raskid s komunizmom biti postupan i da će trajati još godinama, usporedno s procesom sazrijevanja uvjerenja da sloboda i blagostanje hrvatskog naroda u jugoslavenskome okviru nisu mogući.

Ima, doduše, pojedinačnih — objavljenih i neobjavljenih — svjedočenja da je Tuđman već krajem šezdesetih godina, u doba Hrvatskog proljeća, postao pristašom ideje hrvatske državne neovisnosti. Neki od tih svjedoka, nema sumnje, govore po svome najboljem uvjerenju, bez ikakve nakane da uljepšaju prošlost. No, da su takva sjećanja objektivno problematična i da je faza kolebanja kod Tuđmana trajala vrlo dugo, čak desetljećima, osim dnevnika zorno pokazuju i njegove intelektualne preokupacije šezdesetih i sedamdesetih godina XX. stolje-

ća. On je tada zreo čovjek, ima gotovo pedeset godina, ali ni tada, nakon razočaranja te osobnih i političkih poniženja, on u svojoj viziji *filozofije povijesti* alternativu Jugoslaviji ne nalazi u samostalnoj Hrvatskoj, nego toj svojoj domovini mjesto traži tek pod drugim internacionalnim, europskim kišobranom. Dok temeljito sumnja u mogućnost samostalne Hrvatske (ili na nju čak ni ne pomišlja), postaje iskrenim zagovornikom europske integracije. Za razliku od, recimo, Adenauerove političke doktrine u kojoj je europska integracija u prvom redu instrument uskrnuća i obnove Njemačke, Tuđmanu Europa — dakako, ne bilo kakva, nego ona Europa koja ne dovodi u pitanje identitet i autonomiju svojih naroda — nije tek taktički korak prema osamostaljenju Hrvatske nego lijek za ozdravljenje Jugoslavije, možda i svojevrsni surogat za nju. Utoliko su potpuno u krivu oni njegovi kritičari koji sugeriraju da je Tuđman po dolasku na vlast zagovarao hrvatski pristup Europskoj uniji samo iz taktičkih i pragmatičnih razloga. Njegova je proeuropska orijentacija bila vrlo iskrena i zapravo naivna, pa je vjerojatno tek beskrupulozni cinizam europskih birokrata nakon velikosrpske agresije na Hrvatsku doveo do Tuđmanova otrježnjenja i hlađenja njegovih iluzija o europskoj integraciji koja će kao *deus ex machina* riješiti probleme tzv. malih naroda.

Zato mislim kako se uglavnom može prihvatiti Sadkovičeva ocjena da je on tek 1980-ih godina — nakon drugog suđenja — došao na pozicije koje se eventualno mogu nazvati nacionalističkima. Kako je točno taj proces tekao, možda nam pomognu shvatiti oni dijelovi njegova dnevnika što još nisu objavljeni u vrijeme zaključenja ovog teksta. No, ni taj dnevnik ne će sadržavati sve potrebne obavijesti, jer se mora pretpostaviti da ga je Tuđman vodio tako da u slučaju uhićenja ne ugrozi druge ljude. Bit će zanimljivo vidjeti je li zabilježio i kako je opisao svoje odlaske u inozemstvo (onaj ilegalni, kad ga je Branko Salaj doveo u dodir s vodećim švedskim političarima; i one legalne kad se susretao s hrvatskim iseljenicima).

Sadkovich razbija iluzije da su se na Tuđmanovim izlaganjima okupljale tisuće hrvatskih iseljenika. Redovito je predavao pred nekoliko desetaka slušatelja koji počesto nisu bili zadovoljni ne samo njegovom državnompravnom i političkom argumentacijom pri ocjeni događaja iz Drugoga svjetskog rata (kao što je u *Hrvatskoj reviji* zabilježio, primjerice, dr. Vjekoslav Vrančić), nego ni njegovim predodžbama o budućem razvitku Hrvatske (kao što su primjećivali ljudi koji su mu za tih putovanja bili u blizini). Ipak vjerujem kako će buduća istraživanja pokazati da su ti odlasci u inozemstvo bili presudni za Tuđmanovu političku budućnost. Ne u tom smislu da je preuzeo strategiju i taktiku hrvatske političke emigracije (kao da je ona bila monolitna!), nego da je shvatio kako će daljnji opstanak Jugoslavije dovesti hrvatski narod do demografske, a onda i potpune političke i kulturne katastrofe.

Kad je, pak, iznova i u novim okolnostima aktivno ušao u hrvatsku političku arenu, Tuđman očito još uvijek nema konačnu viziju rješenja hrvatskog pitanja.

Vidi se to i po i njegovu reteriranju u pogledu Bosne i Hercegovine i tamošnjih muslimana (Aliju Izetbegovića i mnoge druge suvremenike on još 1989. uvjerava da su muslimani zapravo Hrvati i da će glasovati za HDZ!), kao i po zalaganju za konfederaciju koju srpsko-jugoslavenski političari, srećom, nisu prihvatili. Je li taj konfederativni model bio tek taktika ili stvarno i konačno opredjeljenje, trebat će tek utvrditi. Da je on (kao i znamenito *referendumsko pitanje* iz svibnja 1991.) otvarao i rizik opstanka Jugoslavije, teško je osporiti, ali pitanje ostaje: što je zapravo Tuđman htio? Ne treba olako odbaciti ocjenu njegova tada najbližeg suradnika, Jože Manolića, izrečenu Viktoru Meieru u proljeće 1994., nakon što se Manolić s Mesićem i šakom zastupnika odcijepio od HDZ-a, a objavljen u bernskome *Der Bundu*, da je Tuđman 1990./91. iskreno zagovarao model konfederacije, uvjeren da odnos snaga u Jugoslaviji i u svijetu ne dopušta ništa više. Tu Manolićevu ocjenu neizravno podupire i onaj slabo poznati transkript sjednice koju je u kasno proljeće 1991. održao s najbližim suradnicima, na kojoj se poteglo pitanje službenog odustanka od puta prema samostalnosti. *Didaskalije* tog transkripta ovjekovječile su atmosferu na sastanku koji je mogao imati tragične posljedice: od svih nazočnih Tuđmanovo bijesno otklanjanje projekta nove Jugoslavije podupro je samo jedan čovjek, nedavno preminuli Ivan Milas. Svi ostali suradnici nazočni na tom sastanku — a sâm ih je Tuđman birao — mukom su mučali, što prilično jasno govori da bi svoga konja svezali i na drugo mjesto, samo da je *gospodar* tako odredio.

Tuđman je, dakle, za razliku od Mačeka u proljeće 1941., već bio prelomio i zgrabio prvu prigodu da ipak učini taj korak više. To je ono što će zauvijek ostati u povijesti, i po tome će mu hrvatski narod biti vječno zahvalan.

Za akademske rasprave ostat će pitanje, je li se odlučio na osamostaljenje i zato što je želio u povijest ući kao prvi predsjednik, ili i zato što nije dao da ga više varaju i vrijeđaju primitivni balkanski *đilkoši* koji su prijetili razaranjem i uništenjem Hrvatske. Ne će ipak biti spora da je on postigao najviše na ostvarenju Starčevićeva ideala, iako — kao što ćemo vidjeti već pred kraj njegov vladavine, a još više danas — nije nevažno da pritom prvi predsjednik samostalne i demokratske Hrvatske, paradoksalno, zapravo nikad nije postao više od *priučenog starčevićanca*. Jer, ako je tijekom svojih prvih šest desetljeća išta zdušno usvojio, onda je to bila kombinacija radićevskog i boljševičkog internacionalizma. Starčević i Kvaternik daleki su mu i nepoznati, pa ga zaokuplja Radić, dok su mu natege o Hebrangu i tzv. hrvatskoj ljevici virtualna kulisa pred kojom se, po istome uzorku, odvija i njegova životna drama.

Dok po klasičnome, otrcanom obrascu veliča Radića kao političara koji je »probudio hrvatsko selo« (a tko je u isto doba i na vrlo sličan način *probudio* bugarskoga, poljskoga ili rumunjskoga seljaka koji za Radića nije niti čuo?), za Starčevića i njegove sljedbenike tu nema mjesta. Jednako tako, ni nakon osamostaljenja Hrvatske ni on niti njegovi historiografski, publicistički i propagandistički sljedbenici i epigoni ne će dati vrjednijeg priloga o utemeljitelju pravaške

ideologije, dok će i Radića i Hebranga, pa onda i njihove suradnike i nasljednike (od Mačeka do Vlade Janića-Cape i Ivana Gošnjaka) nekritički veličati.

To podsvjesno i nehotično ignoriranje Starčevića i pravaštva te fokusiranje interesa na likove koji su simbolizirali bitno drugačija državnopravna i politička rješenja nije bilo samo u neskladu s potrebom da se pravo Hrvata na vlastitu državu usidri na povijesno čvrstim i neprijepornim temeljima. Ono je imalo i dalekosežnije negativne posljedice, napose u svjetlu činjenice da je drugu polovicu Tuđmanove vladavine obilježila teška bolest, pa se još više nego prije okružio laskavcima koji su pothranjivali predsjednikov manjak opreza i višak samopouzdanja (koje je nerijetko prelazilo u bahatost, pa i u politički samoubilačke korake, kao što je nepriznavanje nekih izbornih rezultata i provociranje tzv. zagrebačke krize).

Upravo takav je Tuđman bio u svakom trenutku spreman verbalno zaratiti s cijelim svijetom, da bi se uskoro povukao nakon prve ozbiljne prijetnje. Može se reći da su objektivno marginalne bile njegove filipike i nepromišljene izjave u povodu granice kod Martin Broda ili u povodu podizanja optužnice protiv Tihomira Blaškića. Međutim, ni nakon svega što je iskusio u kontaktima sa stranim *posrednicima* i *mirotvorcima*, nije mu bilo ni na kraj pameti da uskrati svoj potpis na *Pakt o stabilizaciji za jugoistočnu Europu* (Sarajevo, 31. srpnja 1999.), kojemu je svrhu pregnantno opisao znameniti George Soros — koga se u hrvatskim *neovisnim medijima* redovito, čak i nakon što je postalo općepoznato da je slamanjem nacionalnih gospodarstava nekih država stvorio milijune gladnih i obespravljenih, predstavlja kao *filantropa* — sljedećim riječima: »*Cilj pakta je, među ostalim, nakon neuspjeha Zapada, da sačuva 'status quo' i spriječi raspad Jugoslavije, približiti regiju Europi i to tako da 'granice postanu manje važne'*« (HINA, 4. ožujka 2000.).

U svjetlu toga Tuđmanova sarajevskog potpisa ne treba preuveličavati ni ono što je u odnosu na taj potpis svojevrsni *contradictio in adiecto*: predsjednikovo inzistiranje na ustavnoj zabrani udruživanja u balkanske integracije, ozakonjeno u čl. 141. st. 2. Ustava Republike Hrvatske, makar ta zabrana i danas bila zadnja, sve ugroženija crta obrane hrvatske države.

Čini mi se da je taj *contradictio in adiecto* bio moguć upravo zbog Tuđmanove *priučenosti* Starčeviću.

Ma koliko razumski shvaćao da je jugoslavenstvo za Hrvate u svakom obliku provalija i bezdan, Tuđman nikad nije mogao bez rezerve i ostatka raskinuti s internacionalističkim koncepcijama, ni s likovima iz povijesti koji tu koncepciju simboliziraju, pa je uvijek tražio i nalazio ispriku i za Strossmayera i za Račkoga i za Tita i za Hebranga. Ne će biti da se to može objasniti njegovom težnjom da pokaže spremnost na kompromis i da parira mogućim optužbama za isključivost i nacionalni radikalizam. Bilo bi prejeftino i neelegantno sve svoditi i na to da je prvi hrvatski predsjednik time pravdao svoju dugu, predugu jugoslavensku epizodu. U usporedbi s potrebom očuvanja države ti argumenti gube svaku te-

zinu, pa mislim da razlog treba tražiti drugdje: u činjenici da je Tuđmanu za to jednostavno nedostajala ideološka izgrađenost i politički odgoj koji u hrvatskoj politici daje samo pravaštvo. Jer samo je na prvi pogled neukusna i neumjesna parafraza one misli koju su s različitih pozicija formulirali Dostojevski i Nietzsche: ako nema Boga, sve je dopušteno — tamo gdje nedostaje pravaški temelj, svako je državnopravno i nacionalno-političko rješenje moguće i prihvatljivo. A duhovne plodove likova koji su zazirali od Starčevića bolno osjećamo i danas, nadajući se da nam sutra ne će biti još teže...